

Draagkracht en vrijetijdsbesteding

ESB

Rubrieken

Inleiding

In *ESB* van 8 april jl. is door drs. B.F.M. Bakker een analyse gepresenteerd van de vrijetijdsbestedingspatronen van huishoudens, op grond waarvan hij concludeert dat de draagkracht van huishoudens met twee verdieners groter is dan de draagkracht van huishoudens met één verdieners (1). Met onze reactie op zijn artikel beogen wij aan te geven waarom de door Bakker gekozen analyse-methode gebaseerd is op een fundamentele misvatting en daardoor niet het door hem gepretendeerde inzicht in draagkrachtverschillen tussen beide genoemde typen huishoudens kan verschaffen (2).

Draagkracht

„Draagkracht is een vaag, en daardoor in de praktijk moeilijk hanteerbaar, begrip”, aldus Hofstra in zijn standaardwerk over het Nederlandse belastingstelsel (3). Als basis voor de operationalisering van dit vage, maar vanuit beleidsoogpunt zo belangrijke begrip wordt van oudsher het inkomen gehanteerd. Met de ontwikkeling van de door Becker (4) geïntroduceerde 'new home economics' en de toenemende politieke belangstelling voor de relatieve welvaartspositie van huishoudens met één verdieners en huishoudens met twee verdieners is het besef gegroeid dat het inkomen als basis te kort schiet.

Het centrale element in de 'new home economics' wordt gevormd door de stelling dat het niet de marktgoederen zelf zijn die als argument in de nutsfunctie fungeren, zoals het geval is in de traditionele theorie van het consumentengedrag, maar de in het huishouden geproduceerde finale goederen. Deze finale goederen vormen het resultaat van in het huishouden plaatsvindende productieprocessen, waarbij marktgoederen en tijd de input vormen. Zo zijn een pak koffie, melk, suiker e.d. te zien als ingrediënten die benodigd zijn om het finale goed 'een kop koffie' te produceren. Naar analogie komen ook de andere finale goederen zoals 'een schoon huis', 'gezondheid' e.d. tot stand via productieprocessen waarin marktgoederen en tijd worden gecombineerd.

Vanuit de 'new home economics' zijn in de literatuur twee varianten aangedragen ten einde de basis voor de bepaling van draagkrachtverschillen

tussen huishoudens met één verdieners en huishoudens met twee verdieners te verbreden. In de eerste variant wordt aangeknoopt bij de output-zijde van de in de marktsector en de binnen het huishouden plaatsvindende productieprocessen: als basis voor de bepaling van de draagkracht wordt gehanteerd de som van het geldelijke inkomen en het inkomen in natura zoals dat via de onbetaalde productie binnen het huishouden is voortgebracht. In de tweede variant wordt aangeknoopt bij de input-zijde van de productieprocessen. Als basis voor de bepaling van de draagkracht fungeert dan het 'full income', dat wil zeggen het totaal aan middelen waarover het huishouden beschikt. Deze middelen bestaan uit geld en tijd, welke deels onderling substitueerbaar zijn.

De waarde van de huishoudelijke productie en die van het 'full income' zijn geen gemakkelijk te meten grootheden. Bakker vindt hierin aanleiding om een alternatieve aanpak te kiezen ter beantwoording van de vraag naar het verschil in draagkracht tussen huishoudens met één verdieners en huishoudens met twee verdieners.

Een fundamentele misvatting

In zijn artikel gaat het Bakker naar igen zeggen om draagkracht in termen van de individuele bestedingsruimte zoals deze mede wordt bepaald door persoonlijke omstandigheden, zoals het voorzien in het onderhoud van anderen, of het voor zich alleen voeren van een huishouding. Omdat verschillen in de aldus omschreven draagkracht naar verwachting leiden tot verschillen in consumptief gedrag, zoekt Bakker zijn aangrijpingspunt in de consumptiepatronen van huishoudens, waarbij hij zich beperkt tot de vrijetijdsbesteding. Zijn stelling is nu dat indien huishoudens met twee verdieners over een grotere draagkracht beschikken dan huishoudens met één verdieners, zij vaker op relatief dure wijze hun vrije tijd zullen doorbrengen. Hierbij slaat 'duur' op de geldelijke kosten per persoon per tijdseenheid die een vrijetijdsactiviteit met zich meebrengt.

Wanneer, zoals uitdrukkelijk door Bakker wordt gedaan, als uitgangspunt wordt genomen „dat de bestedingsruimte van een huishouden niet alleen wordt bepaald door het netto inkomen van de leden van het huishou-

den samen, maar mede door de overige productieve activiteiten die binnen het huishouden worden verricht en niet tot een geldinkomen leiden”, dan is hier sprake van een fundamentele misvatting. In hun streven naar nutsmaximalisatie zullen (de leden van) huishoudens immers trachten een voor hen optimale verdeling te bewerkstelligen van hun 'full income' over geld en tijd. Huishoudens met twee verdieners kenmerken zich in het algemeen door een zodanige verdeling dat zij ook bij gelijke of zelfs veelal bij kleinere draagkracht ten opzichdat van huishoudens met één verdieners beschikken over meer geld en minder tijd. De door hen geconsumeerde finale goederen zullen derhalve in het algemeen op geldintensievere (= marktgoederenintensievere) wijze worden geproduceerd dan de finale goederen die worden ge-

1) B.F.M. Bakker, Draagkracht en vrijetijdsbesteding. Een vergelijking tussen een- en tweeverdieners, *ESB*, 8 april 1987.

2) Wij zien hier af van kritiek op onderdelen, zij het dat wij niet kunnen nalaten te wijzen op

– de onjuiste interpretatie van het artikel van Hagenaars, Homan en Van Praag (zie Bakker, op.cit., blz. 337-338); Hagenaars c.s. constateren alleen dat *bij gelijk netto huishoudinkomen* de draagkracht van huishoudens met twee verdieners kleiner is dan die van huishoudens met één verdieners.

– de onjuiste interpretatie van het artikel van Renaud en Siegers (zie Bakker, op.cit., blz. 338); Renaud en Siegers trachten via de methode van de alternatieve opbrengsten een indicatie te verkrijgen van de waarde van de niet-betaalde tijd van de vrouw, niet van de waarde van de huishoudelijke productie. Dit betekent dat, in tegenstelling tot de bewering van Bakker, niet wordt verondersteld dat verschillend opgeleide vrouwen een verschillende huishoudelijke produktiviteit kennen.

– het feit dat in de formule op blz. 338 "Xil" lijkt te moeten worden vervangen door het getal "60".

– de onhoudbaarheid van de veronderstelling „dat alle leden van het huishouden ongeacht leeftijd, geslacht en onderwijsniveau in gelijke mate de vrijetijdsactiviteiten verrichten" (Bakker, op.cit., blz. 339). Omdat tweeverdieners gemiddeld minder kinderen hebben, leidt deze berekeningswijze er op zichzelf reeds toe dat zij lijken te participeren in duurdere vrijetijdsactiviteiten dan eenverdieners.

– het feit dat de te verklaren variabelen trichotoom zijn, zodat gewone regressie-analyse op zijn zachtst gezegd niet de geëigende schattingsmethode vormt.

3) H.J. Hofstra, *Inleiding tot het Nederlands belastingrecht*, derde druk, Deventer, 1974, blz. 109.

4) Zie o.a. G.S. Becker, A theory of the allocation of time, *Economic Journal*, 1965.

consumeerd door huishoudens met één verdiener. Een empirische bevinding dat eerstgenoemde huishoudens hun vrije tijd geldintensiever doorbrengen spoorde derhalve op zich met de tendens dat deze huishoudens over een groter *geldinkomen* beschikken, maar zegt *niets* over het verschil in *draagkracht* in de door Bakker gebezigde betekenis tussen beide typen huishoudens.

Conclusie

De slotconclusie van Bakker, dat zijn onderzoek aangeeft dat 'het exploreren van consumptiepatronen (...) een vruchtbare weg (lijkt) om verschillen in draagkracht tussen huishoudens nader te preciseren' is helaas onjuist.

Aldi Hagens
Eitel Homan
Bernard van Praag
Paul Renaud
Jacques Siegers

De auteurs zijn respectievelijk verbonden aan de vakgroep Economische Sociologie en Psychologie van de EUR, tweemaal de vakgroep Wiskundige Economie van de EUR, de vakgroep Micro-economie van de Uva en de vakgroep Economie van de RUU.

Naschrift

In mijn analyse van de vrijetijdsbestedingspatronen van één- en tweeverdieners, heb ik aangetoond dat tweeverdieners duurder vormen van vrijetijdsbesteding hebben. Daaruit heb ik geconcludeerd dat de subjectieve draagkracht van tweeverdieners iets groter dan van éénverdieners is 1). In hun reactie trekken Hagens e.a. de juistheid van deze conclusie in twijfel. Daarbij baseren zij zich op Beckers theorie over het gebruik van geld en tijd 2). Op zich is het vreemd om een analyse te beoordelen op grond van een theorie – en dus niet op basis van empirische argumenten – waarvan in die analyse juist geprobeerd werd om afstand te nemen. De theorie van Becker, hoe elegant ook, moet bij toepassing op het begrip draagkracht gebruik maken van een aantal veronderstellingen die minder gelukkig zijn. Daarover heb ik in het oorspronkelijke artikel voldoende gezegd 3). Hagens e.a. gaan een discussie hierover, en daarmee over hun eigen uitgangspunten uit de weg. Zou ik hetzelfde doen, dan zou de discussie over het begrip draagkracht en de verschillende methoden ter bepaling daarvan op dit moment worden afgebroken.

Laten we daarom de theorie van Becker eens nader inspecteren. Een theorie moet zich immers in de praktijk bewijzen doordat zij goede voorspellingen kan doen over het gedrag van mensen. In dit onderhavige geval moet

zij goede voorspellingen doen over de keuze voor verschillende vormen van vrijetijdsbesteding. Teruggebracht tot haar basisprincipes voorspelt de theorie dat mensen voor die activiteiten kiezen die hen het minste kosten in termen van geld en tijd. Aangezien tweeverdieners gemiddeld een hoger geldinkomen hebben dan eenverdieners, maar over minder tijd beschikken, voorspelt deze theorie dat tweeverdieners kapitaalintensieve en tijdsintensieve activiteiten zullen verrichten. Ik heb aangetoond dat tweeverdieners inderdaad iets vaker aan relatief dure vormen van vrijetijdsbesteding doen. Op dit punt wordt de theorie van Becker dus niet verworpen. Tegelijkertijd zouden activiteiten die weinig tijd kosten en eenvoudig onderbroken kunnen worden (omdat tweeverdieners onder een grotere tijdsdruk consumeren moeten zij ook eenvoudig van activiteit kunnen wisselen, zowel betaalde als onbetaalde activiteiten) relatief vaker door tweeverdieners moeten worden verricht. Filmbezoek, cafébezoek en met vakantie gaan zijn echter veelal tijdsintensieve activiteiten die niet eenvoudig onderbroken kunnen worden. Het feit dat tweeverdieners deze activiteiten vaker verrichten dan éénverdieners is dus in strijd met Beckers theorie. Televisie kijken is juist een voorbeeld van een activiteit die weinig tijd hoeft te kosten en eenvoudig onderbroken kan worden. Dat éénverdieners vaker televisie kijken dan tweeverdieners is eveneens in strijd met Beckers theorie. Onderzoek op het terrein van cultuurdeelname waarin de theorie van Becker expliciet is getoetst laat bovendien zien dat de beschikbare tijd geen factor van belang is voor verklaring van verschillen in consumptie 4). Kortom de theorie van Becker mist een gedegen empirisch fundament, en men kan haar dan ook niet klakkeloos als uitgangspunt voor de bepaling van de draagkracht van huishoudens gebruiken.

Beter dan met de armen over elkaar te gaan zitten is het om een alternatieve methode te proberen. Als mocht blijken dat bij de toepassing van verschillende methoden steeds dezelfde conclusie wordt gevonden, neemt het vertrouwen in deze conclusies toe. Toegegeven, ook bij de door mij gekozen methode worden aannamen gedaan, die bij toetsing wellicht niet houdbaar blijken. Laat ik voor de dui-

delijkheid de gedachte achter de analyse samenvatten. Subjectieve draagkracht wordt gedefinieerd als de vrije bestedingsruimte van het huishouden. Deze bestedingsruimte wordt bepaald door het netto-inkomen van alle leden van het huishouden samen, plus de overige productieve activiteiten die binnen het huishouden worden verricht die niet tot een geldinkomen leiden. Stel dat we de vrije bestedingsruimte willen vergelijken van een één- en een tweeverdienershuishouden. De vrije bestedingsruimte van deze huishoudens komt op een andere wijze tot stand (zie figuur).

Aangezien tweeverdieners over minder tijd beschikken moeten zij een deel van hun inkomen besteden aan vervanging van de huishoudelijke productie die niet is verricht doordat beide partners buitenshuis werken. Zo zal men sneller overgaan tot de aanschaf van een vaatwasmachine of magnetronoven, vaker uit eten gaan, en vaker een werkster in dienst hebben. Wat overblijft aan inkomen beschouw ik als de vrije bestedingsruimte van een huishouden. Zo is het inderdaad mogelijk dat bij een kleinere vrije bestedingsruimte tweeverdieners over een hoger geldinkomen beschikken dan éénverdieners. Omdat hp en vhp moeilijk te meten grootheden zijn probeer ik de vrije bestedingsruimte tweeverdieners te schatten aan de hand van de consumptiepatronen op het terrein van de vrijetijdsbesteding. Omdat ik gecontroleerd heb voor milieu van herkomst, onderwijsniveau, leeftijd, geslacht, beroepsprestige en gezinsfase, en de factor te besteden tijd weinig of geen invloed lijkt te hebben op de keuze voor vrijetijdsactiviteiten, mag worden aangenomen dat uitsluitend verschillen in vrije bestedingsruimte deze bestedingspatronen beïnvloeden. Omdat blijkt dat de tweeverdieners iets va-

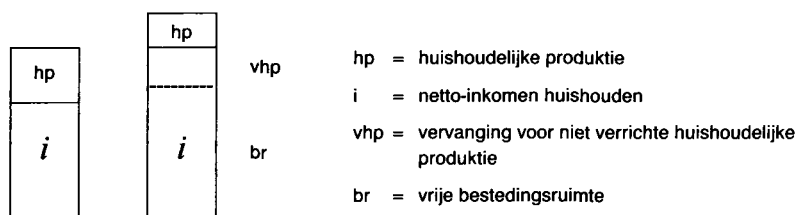
1) B.F.M. Bakker, Draagkracht en vrijetijdsbesteding: een vergelijking tussen een- en tweeverdieners, *ESB*, 8 april 1987.

2) G.S. Becker, *The economic approach to human behavior*, Chicago, 1976.

3) Bakker, op cit., blz. 337-338.

4) H.B.G. Ganzeboom, Veranderingen in deelname aan culturele activiteiten tussen 1955 en 1977, in: C.P. Middendorp (red.), *Jaarboek voor marktonderzoekers 1984*; en H.B.G. Ganzeboom, *A structural equations model for culture consumption in the Netherlands*, Paper 9th Annual Meeting of the German Classification Society, Karlsruhe, 1985.

Figuur. Bestedingsruimte van huishoudens met één verdiener en met twee verdieners

---

ker aan duurdere vormen van vrijetijdsbesteding doen is het aannemelijk dat de vrije bestedingsruimte van tweeverdieners, en daarmee hun subjectieve draagkracht, ook iets groter is dan, die van éénverdieners.

Deze conclusie is strijdig met die van de eerder geciteerde auteurs 5). Daarom neemt het vertrouwen in hun conclusies niet toe. Hetzelfde geldt echter voor de uiterst voorzichtig geformuleerde conclusie van mijn eigen analyse. De weg waarlangs tot betere schattingen van de draagkracht van huishoudens kan worden gekomen moet liggen in verdere empirische onderbouwing van de verschillende theoretische concepten, in plaats van een ver-

---

werping op grond van een onbewezen theoretische stellingname, ook al is die van een vooraanstaand econoom.

Bart Bakker

De auteur is werkzaam bij het CBS. Het CBS draagt echter geen enkele verantwoordelijkheid voor de inhoud van dit naschrift. In verband met de ruimte zal ik niet reageren op de kritiek op onderdelen.

---

5) A.J.M. Hagenaars, M.E. Homan en B.M.S. van Praag, Draagkrachtverschillen tussen huishoudens met een resp twee kostwinners, *ESB*, 20 juni 1984, blz 552-559; en P.S.A. Renaud en J.J. Siegers, Welvaartsverschillen tussen echtparen met een verdiener en echtparen met twee verdieners, *Beleid en Maatschappij*, 1984, nr. 3, blz 66-70.